

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΙΤΥΩΝ ΤΟΥ ΤΑ·Υ·ΓΕΤΟΥ

Α'. ΛΟΓΚΑΝΙΚΟΣ

Μία τῶν πλοσιωτιᾶτων εἰς μεσαιωνικά μνημεῖα περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ Λακωνική. Ἐνὰ πᾶν αὐτοῦ βῆμα συναντᾷ ὁ διατρέχων τὴν χώραν ταύτην λείψανα ὑπερηφάνων φραγκικῶν καὶ βυζαντινῶν κάστρων καὶ μάλιστα μονῶν καὶ ναῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ δεσποτάτου, τόσον εἰς τὸν κάμπον, ὅσον καὶ εἰς τὰς δυσπρόσιτους κλιτῦς τοῦ Ταυγέτου. Εἰς μίαν τοιαύτην ἀκριβῶς κλιτὺν ἦτο ἰδρυμένος ἐπὶ τῆς πλαγιᾶς λόφου (ὕψομ. 900 μ.) παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Λογκανίκον, σημαντικὸς βυζαντινὸς συνοικισμὸς, οὗτινος σφῆζονται εἰσέτι ἐν ἀρκοῦντος καλῆ καταστάσει, οὐ μόνον τὸ στέφον τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου κάστρον, ἀλλὰ καὶ ἱκανοὶ παλαιοὶ ναοί, στολισμένοι δι' ἀξιολόγων βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν, περὶ τῶν ὁποίων καὶ θὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα, ἀφ' οὗ πρῶτον εἰπομένε τινα περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Λογκανίκου.

Ὅνομα.

Τὸ ὄνομα Λογκανίκος ἔχει μὲν τὴν ρίζαν τοῦ ἀγνώως βυζαντινῆν, ὡς σχετιζομένην πρὸς τὸ λόγγος¹, λαγκάδιον, ἢ κατάληξις τοῦ ὅμως φαίνεται ξενική², ὅπως καὶ ἡ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Λογκίστρας.

Μνημεῖα τοῦ Λογκανίκου.

Καίτοι τὸ φρούριον τοῦ Λογκανίκου δὲν ἦτο ἀσίμαντον, ὅμως, περιέργως, οὐδόλως ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων. Τὴν ἀρχαιοτάτην τοῦ χωρίου μνημίαν εἶδρον α') εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἐνετικοῦ χρονικοῦ τοῦ Stefano Magno³ (διὰ τὸ ἔτος 1453) καὶ β') εἰς τὰς

¹ Κε δ ρ η ν ὀ ς Π 457. Νικητ. Χωνιάτης 72. Περβ. καὶ τὰς ὀνομασίας γειτονικῶν μερῶν : Λαγκάδα, Λογγά (Αἰπείας), Λόγγος (Ἄλιφείρας), Λαγκάδια (Γορτυνίας) κλπ.

² Σλαυικὸν θέλει τὸ ὄνομα ὁ Π. Δούκας ἐν τῷ ἔργῳ του Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων σ. 444.

³ Stefano Magno, Estratti degli Annali Veneti (fol. 203 v) παρὰ Κ. H o p f, Chroniques grecoromanes, Berlin 1873 σ. 202.

εἰς παλαιὰν ἑνετικὴν διάλεκτον γεγραμμένης ἐκθέσεως τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ Ἑνετοῦ προνοητοῦ¹ πρὸς τὴν γαλιηνοτάτην δημοκρατίαν, διαρκοῦντος τοῦ πρώτου κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου τῶν Ἑνετῶν (1465—1466). Σημειοῦται ἐπίσης τὸ χωρίον ὡς -ονγα (προφανῶς κατ' ἑλλιπῆ ἀντιγραφὴν τοῦ λιθογραφήσαντος) ἐπὶ τοῦ τὸ 1516 συνταχθέντος πορτολάνου τοῦ Battista Palnese². Μὲ δλόκληρον δ' αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἀναγράφεται ὁ Λογκανίκος ἐν τῷ χάρτῃ τῆς Πελοποννήσου τῷ παρενευρομένῳ ἐν τῷ περὶ τῶν διασημοτάτων νήσων τοῦ κόσμου ἔργῳ τοῦ Thomas Porcacchi³ ὡς καὶ ἐν τῷ Isolario τοῦ P. Coronelli⁴. Ἄξιον τέλος προσοχῆς εἶναι ὅτι τὸ αὐτὸ περίπου ὄνομα (Langanic) φέρει ἐπὶ πολλῶν παλαιῶν χαρτῶν καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Ὀλυμπίας⁵.

Ἄς ἴδωμεν ἤδη τί μανθάνομεν περὶ Λογκανίκοῦ ἐκ τῶν μνημονευθειῶν ἐκθέσεων τοῦ Ἑνετοῦ προνοητοῦ τῆς Πελοποννήσου.

Ἦς γνωστόν, περὶ τὸ 1460 οἱ Τούρκοι εἶχον κατακτήσει δλόκληρον σχεδὸν τὴν Πελοπόννησον πλὴν ἐλαχίστων περιοχῶν (Μεθώνης, Κορώνης, Ναυπλίου καὶ Ἄργους) κατεχομένον ἀκόμη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Βαρέως φέρουσα τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν ἡ ἑνετικὴ δημοκρατία ἐξίτηται καὶ εὔρεν ἀφορμὴν τινα, ὅπως κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀλλοφύλων. Μὴ διαθέτοντες ἐν τούτοις οἱ Ἑνετοὶ ἐπαρκεῖς δυνάμεις ἐν Πελοποννήσῳ, εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων, οὓς ἐπωφελούμενοι τοῦ πρὸς τοὺς Τούρκους μίσους των, ἐφρόντισαν παντὶ τρόπῳ νὰ ἐνθαρρύνωσιν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ. Πρῶτοι ἐξ ὄλων τῶν Πελοποννησίων ἔδραξαν τότε τὰ ὄπλα κατὰ τῶν Τούρκων οἱ ἐγγύτεροι πρὸς τὰς ἑνετικὰς κτήσεις εὐρισκόμενοι Λάκωνες, οἵτινες ὅμως βλέποντες, ὅτι οἱ Ἑνετοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ τοὺς ὑπερασπίσωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἐτράπησαν εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου⁶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μιχαὴλ Ράλη, τοῦ Ἰωάννου Γαβαλᾶ καὶ τοῦ Ἐπιφανείου Κλαδᾶ, κατέλαβον δ' ἐκεῖ τὰ δύο κυριώτατα κάστρα τοῦ Λογκανίκοῦ καὶ τῆς Βορδώνιας. Κατὰ τὴν στάσιν δὲ ταύτην τῶν Ἑλλήνων ὁ τότε στρα-

¹ I a c o m o B a r b a r i g o, Dispacci de la guerra di Peloponneso (1465—1466) παρὰ Κ. Σάθα, Μνημεῖα τῆς Ἑλλην. Ἱστορίας τ. VI σ. 1—101. Αἱ περὶ Λογκανίκοῦ πληροφορίες ἐν σελ. 38, 44, 45, 46, 48, 49, 51 καὶ 84.

² Παρὰ Κ. Σάθα, Μνημ. Ἑλλην. Ἱστορ. τ. I Παρίσιος 1880, ἐν ἀρχῇ.

³ T h. P o r c a c c h i. Le isole piu famose del mondo [Venetia 1572] σ. 101.

⁴ P. C o r o n e l l i, Isolario del Atlante Veneto τ. I Venetia MDCLXXXVVI σ. 164.

⁵ R. W e i l, ἐν Topographie und Geschichte von Olympia, Berlin 1897 σ. 101.

⁶ W. M i l l e r-Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι τ. Β' σ. 195.

τιωτικὸς διοικητὴς τῶν Ἐνετῶν, Ἰάκωβος Βαρβαρῆγος ἀπέστειλεν εἰς τὰ δύο μνημονευθέντα κάστρα στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν καὶ τροφίμα, ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῆς ἐπισκευῆς τῶν φρουρίων τούτων, «ὄπου ταῦτα δὲν εἶχον βλαφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων»¹ Οἱ δὲ Τούρκοι μαθόντες ὅτι οἱ ἐπαναστατήσαντες Ἕλληνες κατέφυγον εἰς τὸ φρούριον τοῦ Λογκανίκου ἔσπευσαν νὰ πολιορκήσωσι διὰ τοῦ Φλαμπουριάρη Ὁμάριμπεη «τὸ φρούριον καὶ τὸν βράχον»². Εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων ἔσπευσε ὁ Ἐνετὸς στρατηγὸς Πανδόλφος Μαλατέστας, ὅστις προσεπάθησε νὰ ἐπιτύχη τοῦλάχιστον τὴν ἔξοδον τῶν γυναικοπαίδων³. Λόγῳ ὅμως τῶν ὀλίγων δυνάμεων, ἃς διέθετε, δὲν ἐτόλμησε νὰ κτυπήσῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ἀργότερον ἐπανελθὼν μετὰ μείζονος ἐνίσχύσεως ἐξ Ἐνετῶν τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης καὶ ἐξ ἐντοπίων ἐπεχείρησεν ἐκ νέου νὰ βοηθήσῃ τοὺς πολιορκουμένους πλὴν δυστυχῶς καὶ πάλιν ἄνευ ἀποτελέσματος⁴. Συνεχιζομένης δὲ τῆς πολιορκίας οἱ Τούρκοι ἔκανσαν τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου. Βλέποντες δ' οἱ πολιορκούμενοι τὰς περιουσίας τῶν καταστρεφομένων ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι· οἱ δὲ Τούρκοι λαβόντες ὀμήρους δέκα, υἱοὺς τῶν προκρίτων Λογκανίκου, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἀνεχώρησαν εἰς Λεοντάρη τὴν 20ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1465⁵. Μετὰ δὲ τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας ἦλθον πρὸς τὸν Ἐνετὸν Διοικητὴν Βαρβαρῆγον οἱ Μιχ. Ράλης Δρίμης μετὰ τὸν ἀδελφόν του, ὁ Νικ. Μποκάλης, ὁ Μαν. Κλαδάς καὶ ὁ Ἰωάννης Γαβαλᾶς ἐξουσιαστὴς (podestà) τοῦ Λογκανίκου μετ' εἰκοσίων ἄλλων προσώπων ἐκ γειτονικῶν χωρίων καὶ ἀνήγγειλαν εἰς αὐτὸν τὰ διατρέξαντα⁶. Ἐδήλωσαν δὲ συνάμα εἰς αὐτόν, ὅτι καὶ μὲν ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν ὀμήρους τοὺς υἱοὺς τῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ἵνα μὴ ὀλοσχερῶς καταστραφῶσιν ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἡ πίστις τῶν πρὸς τὴν ἐνετικὴν δημοκρατίαν παρέμενε ἀμείωτος καὶ ἀπεριόριστος. Ὁ δὲ προνοητὴς θέλων ν' ἀμείψῃ τὴν πίστιν τοῦ Γαβαλᾶ, ὠνόμασεν αὐτὸν φρούρουρχον (castelan) Λογκανίκου καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν δωρεὰν διατροφὴν καὶ μισθὸν ὃ δουκᾶτων μηνιαίως⁷.

Αὗται εἶναι αἱ ὀλίγαι περὶ Λογκανίκου πληροφορίαι, ἃς ἠδυνήθη ἡ μέθοδος τοῦδε νὰ συλλέξω, ἀναφερόμεναι πᾶσαι εἰς τὸ 2ον ἡμῖσι τοῦ 15ου αἰῶνος. Ὁ Λογκανικός ἐν τούτοις ὑφίστατο ἤδη τοῦλάχιστον ἓνα αἰῶνα

¹ Dispacci della guerra σ. 38.

² Dispacci σ. 40.

³ Dispacci σ. 44, 45, 46 πρβ. καὶ Α. Μ ο μ φ ε ρ ρ ἄ τ ο υ, Σιγισμόνδος Πανδούλφος Μαλατέστας, Ἀθήναι 1914 σ. 39.

⁴ Dispacci σ. 46.

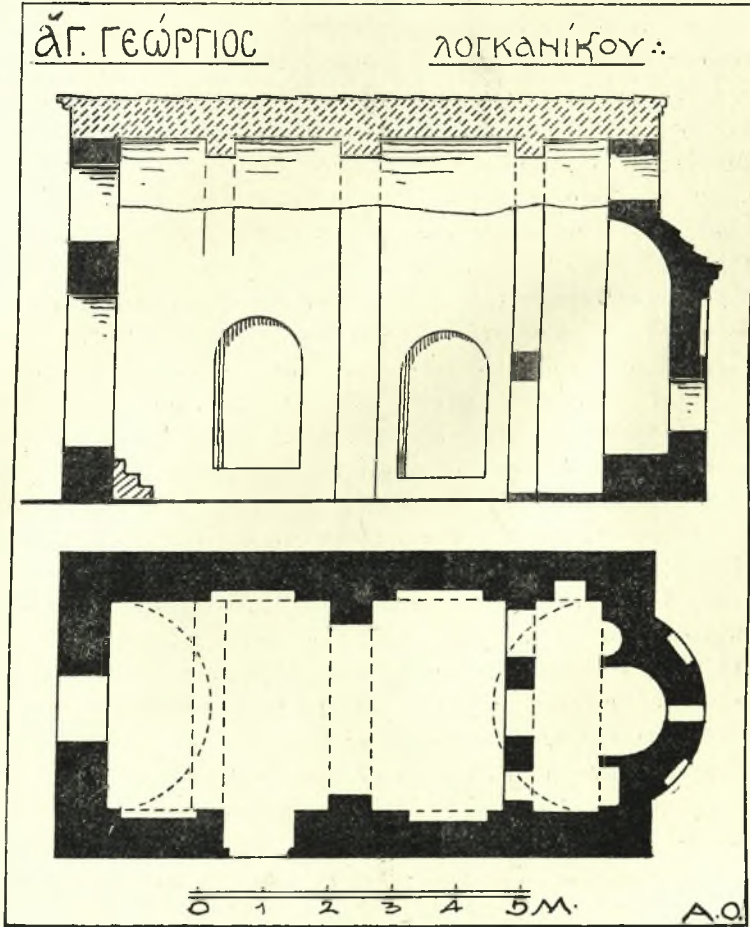
⁵ Dispacci σ. 48.

⁶ Dispacci σ. 49.

⁷ Dispacci σ. 51.

πρότερον διαπιστοῦται δὲ τοῦτο 1) ἐκ τῆς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ 1375 καὶ 2) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ἐνετὸς προνοητὴς ἐπεμελήθη τῆς ἐπισκευῆς τοῦ φρουρίου, ὅπερ ἄρα θὰ προῦπηρχε.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς τέχνης τῶν ἐν τῷ χωρίῳ δια-

Εἰς. 1. Κάτοπις καὶ τομὴ Ἁγ. Γεωργίου.

τηρουμένων ναῶν, ἥτοι τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, τῶν Ἁγ. Θεοδώρων καὶ τῆς Παναγίας.

Ἀρχιτεκτονική.

Οἱ ναῖσκοι τοῦ Λογκανίκου ἔχουσι πάντες τὸν τύπον μονοκλίτου

καμαροσκεπέστου βασιλικῆς. Ἐκ τούτων μεγαλύτερος καὶ σημαντικώτερος τυγχάνει ὁ ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ χωρίου ἰδρυμένος ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Οὗτος ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον (4,67 × 9,18) φέρει δὲ πρὸς ἀνατολὰς μίαν καὶ μόνην ἡμικυκλικὴν ἀψίδα ἱεροῦ (εἰκ. 1). Μία θύρα ἀνοίγεται εἰς τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ μία εἰς τὴν νοτίαν. Τὰ τοιχώματά του εἶναι ἐξωτερικῶς ἀδιάρθρωτα, ἡ κόγχη ὅμως φέρει τρεῖς μικρὰς ὀρθογώνιους τυφλὰς ἀψίδας. Ἀντιθέτως τὰ ἔσωτερικὰ μακρὰ τοιχώματα φέρουσιν ἕκαστον ἀνὰ δύο τυφλὰς ἀβαθεῖς (0,15) ἀψίδας, πλάτους 1,25 ἕως 1,35 καὶ ὕψους 2,25. Τοιαῦται ἀψίδες—πρόδρομοι τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας τόσον συχνὰ συναντωμένων—εὗρίσκονται καὶ εἰς πολὺ ἀρχαιότερα μνημεία ὡς π. χ. εἰς τὸν ἅγ. Στέφανον τῆς Καστορίας καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ ὄροφὴ τοῦ ναοῦ ἦτο κυλινδρική καὶ θολωτὴ ἔχει δὲ πρὸ πολλοῦ καταπέσει ἀντικατασταθεῖσα διὰ νεωτέρας. Ἡ παλαιὰ κτιστὴ καμάρα ἐνισχύετο καὶ διὰ τριῶν ἐγκαρσίων ζωνῶν, ὧν αἱ μὲν δύο ἀνατολικαὶ ἔφθανον μέχρι τοῦ δαπέδου, ἐμφανιζόμεναι εἰς τὴν κάτωψιν ὡς παραστάδες, (εἰκ. 1), ἡ δὲ δυτικὴ ἀπεσβέννυτο κατὰ τὰς γεννήσεις (εἰκ. 1).

Ἐκατέρωθεν τῆς μέσης κόγχης ὑπάρχουσιν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου δύο μικρότεροι, ὧν ἡ μὲν βορεία τελεῖ χρῆν προθέσεως, ἡ δὲ νοτιὰ διακονικοῦ.

Τέλος τὸ τέμπλον τοῦ ναοῦ ἦτο κτιστὸν (πάχ. 0,42) διατρυπώμενον ὑπὸ τριῶν τοξωτῶν ἀνοιγμάτων.

Ἐξωτερικὴ διακόσμησις.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου παρουσιάζεται πτωχότατος. Οἱ τοῖχοί του εἶναι γενικῶς ἐκτισμένοι διὰ κοινῆς ἐξ ἀκανόνιστων λίθων τοιχοποιίας, παραμειγμένης μετὰ τεμαχίων πλίνθων· μόνον δ' ἡ στρογγύλη ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ του εἶναι ἐπιμελέστερον ἐκτισμένη διὰ πορολίθων καὶ πλίνθων. Ἔχει δ' ἡ ἀψὶς αὕτη (εἰκ. 2) καὶ ταύτην τὴν ἰδιορρυθμίαν : ὅτι ποικίλλεται διὰ τριῶν ἀβαθῶν κογχῶν, ἐξ ὧν δύο μὲν ἀνοίγονται ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου μονολόβου παραθύρου, ἡ δὲ τρίτῃ ὑπεράνω αὐτοῦ (εἰκ. 2).

Τὸ τε παράθυρον καὶ αἱ κόγχαι περιβάλλονται ὑπὸ λαξευτῶν πορολίθων, πλαισιουμένων ὑπὸ ὀδοντωτῶν ταινιῶν, τῆς ὑπολοίπου ἐπιφανείας τῆς ἀψίδος πληρουμένης κάτω μὲν διὰ κανονικῶν πλινθοπεριβλήτων στρώσεων, ἄνω δὲ διὰ πλινθίνων γεωμετρικῶν σχημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενεβάλλοντο σκυφία, ἥτοι μικρὰ κοῖλα πινάκια, ἐξ ὧν διατηρεῖται μόνον ἓν, διαμέτρου 0,07, ἔχον κτρινωπὸν γάνωμα καὶ κοσμούμενον διὰ

Εἰκ. 2. Ἱερόν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

Εἰκ. 3. Κόσμημα σκυφίου τοῦ ἱεροῦ.

τοῦ ἐν τῇ παραπλευρώσῃ εἰκόνι ἐγχαράκτου σχεδίου (εἰκ. 3). Δύο ὅμοια σκυφία, ὧν σήμερον διατηροῦνται δυστυχῶς μόνον αἱ κοιλότητες, εὗρισκοντο καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ παραθύρου, ὅπερ ἀνοίγεται ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ὀρθομένου ἀνατολικοῦ τοίχου (εἰκ. 2).

Τέλος τρία ἄλλα ὅμοια σκυφία ὑπῆρχον ἄνωθεν καὶ ἑκατέρωθεν τῆς ὑπὲρ τὴν νοτίαν θύραν τοῦ ναοῦ μικρᾶς τοξωτῆς κόγχης.

Ἡ ἐσωτερικὴ γραπτὴ διακόσμησις.

Ἐλθόμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν, δι' ὧν κοσμοῦνται τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ ναοῦ τοιχώματα. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ εἰκονογράφησις ἀκολουθεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν καθ' ὄριζοντίους ζώνας διάταξιν. Ἐκ τῶν ζωνῶν τούτων ἡ μὲν κατωτάτη περιλαμβάνει ὀλοσώμους μορφὰς ἁγίων καὶ μαρτύρων τῆς πίστεως, ἡ δ' ἀμέσως ὑπεράνω αὐτῆς περιλαμβάνει θέματα εἰλημιένα ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγ. Γεωργίου,

Εἰκ. 4. Οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι (Τήρων καὶ Στρατηλάτης).

τοῦ Χριστολογικοῦ καὶ τοῦ θεομητορικοῦ κύκλου καὶ τέλος ἡ ἀνωτάτη — ἣς δυστυχῶς σφίζεται μόνον τὸ κάτω τμήμα, λόγῳ καταρρέυσεως τῆς παλαιᾶς καμάρας — θὰ περιελάμβανε τοὺς προφήτας, ὧν σφίζονται σήμερον μόνον οἱ πόδες. Ἐπὶ δὲ τοῦ θόλου θὰ εἰκονίζοντο πιθανῶς αἱ μεγάλοι δεσποτικαὶ εἰσορταὶ (Ἀνάληψις κλπ.) καὶ ὁ Παντοκράτωρ.

Ἐρχόμενοι τώρα εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἐξέτασιν τῶν εἰκόνων παρατηροῦμεν, ὅτι ἐπὶ μὲν τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἰκονίζονται ἑκατέρωθεν τῆς θύρας τῆς εἰσόδου τέσσαρες γυναικῆκες μάρτυρες, ἐν αἷς ἡ Ἅγ. Παρασκευὴ καὶ ἡ Ἅγ. Μαρίνα καὶ δύο ἄνδρες διάκονοι ἐνδεδυμένοι λευκὰ καὶ φέροντες ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου τὸ στιχάριον. Ἡ ἐνταῦθα τοποθέτησις γυ-

ναϊκῶν ἁγίων ὑποδηλοῖ ὅτι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους αἱ γυναῖκες ἴσταντο παρὰ τὴν εἴσοδον ἢ ἐν τῷ νάρθηκι· διότι εἰκόνες γυναικῶν ἁγίων συναντῶνται κατ' ἔξοχὴν ἐνταῦθα εἰς τοὺς πλείστους βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς ἑνοριακοὺς ναοὺς.

Ἐπερὰ τῆς θύρας εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, μὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἑβραίου Ἰεφωνίου, οὕτινος ὁ ἄγγελος ἀπέκοψε τὰς χεῖρας θελήσαντος ν' ἀνατρέψῃ τὴν κλίνην, ἐφ' ἧς ἔκειτο ἡ νεκρὰ Θεοτόκος¹.

Ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς εἰκονίζονται κάτω μὲν πάλιν ὁλόσωμοι στρατιωτικοὶ ἅγιοι, οἵτινες ὅμως δὲν φέρουσι πάντες τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν στολὴν. Οὕτω πρῶτοι ἐξ ἀριστερῶν εἰκονίζονται ὁ Ἄγ. Εὐστάθιος ὁ Πλακίδας καὶ παρ' αὐτὸν ὁ Ἄγ. Νικήτας μὲ ἐνδύματα μαρτύρων καὶ κρατοῦντες τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου. Ἀμφότεροι εἶναι γενειοφόροι καὶ ἐστραμμένοι πρὸς τὸν θεατὴν κατὰ τὰ τρία τέταρτα. Μετ' αὐτοὺς καὶ ἐντὸς τῆς τυφλῆς ἀψίδος εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, ὁ Τήρων καὶ ὁ Στρατηλάτης (εἰκ. 4) μὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τοὺς προηγουμένους στάσιν, ἀλλὰ μὲ στρατιωτικὴν στολὴν ἣτοι θώρακα φολιδωτόν, χλαμύδα πορπομένην πρὸ τοῦ στήθους καὶ κρατοῦντες ἀνά χεῖρας ξίφος καὶ δόρυ. Περαιτέρω εἰκονίζονται δύο ἄλλοι στρατιωτικοὶ ἅγιοι: Ὁ Νέστωρ μὲ ἀστικὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ μάρτυρος (εἰκ. 5) καὶ (ἐπὶ τῆς παραστάδος) ὁ Δημήτριος, μὲ στρατιωτικὴν στολὴν. Ἐπι περαιτέρω ἐντὸς τῆς δευτέρας τυφλῆς ἀψίδος, ἣτις ἐκτελεῖ χρῆν πλαισίου, εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον ὁ Ἄγ. Γεώργιος καθήμενος ἐπὶ θρόνου ἔχοντος καμπύλον καὶ ὑψηλὸν ἐρεισίωτον (εἰκ. 6). Ὁ ἅγιος φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφος, εἶναι δὲ περιβεβλημένος τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ στολὴν. Καὶ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς κρατεῖ τὸ δόρυ διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς πίνακα, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἡ κεφαλὴ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντος δράκοντος (εἰκ. 6). Τὸ κάτω ἀριστερὸν ἡμῶν τῆς εἰκόνος εἶναι δυστυχῶς λίαν ἐφθαρμένον.

Ὁ ἅγ. Γεώργιος παρίσταται ἐν τῇ βυζαντινῇ καὶ τῇ μεταβυζαντινῇ εἰκονογραφίᾳ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔφιππος ἢ ὀρθός, πολὺ δὲ σπανιώτερον καθήμενος ὡς ἐνταῦθα. Τὰ μόνα γνωστά μοι παραδείγματα καθημένου Ἄγ. Γεωργίου εἶναι τὸ μαρμάρινον ἀνάγλυφον τοῦ Ἄγ. Μάρκου τῆς Βενετίας² καὶ ἡ τοιχογραφία τοῦ ἐν Kremikovci τῆς Βουλγαρίας ναοῦ³

¹ Ἡ σκηνὴ αὕτη εἰκονίζεται ὡς γνωστὸν ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 13ου αἰῶνος (θύρα μητροπόλεως τοῦ Souzdal) A. W r a t i s l a v - M i t r o v i c', N. O k u n e v ἐν Byzantinoslavica τ. 3 σ. 151.

² O n g a n i a, La basilica di San Marco πίν. 82.

³ A. G r a b a r, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris, 1928, 327 καὶ πίν. VIb.

(1493), ἔνθα ὁ ἅγιος Γεώργιος κάθεται πατῶν ἐπὶ τοῦ δράκοντος. Τὸ στέφος, ὅπερ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ εἰκόνι φέρει ὁ ἅγιος εἶναι χαρακτηριστικὸν

Εἰκ. 5. Ὁ ἅγ. Νέστωρ.

διὰ τὰς πρὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος παραστάσεις¹. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἀπει-

¹ Οὕτω π. χ. μετὰ στεφάνου εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Γεώργιος εἰς τὰς ἐξῆς εἰκόνας: ἐν Λαδόγα (12ου αἰ.) S c h w e i n f u r t, Geschichte der russischen Malerei,

κονίσσεις ὁ στέφανος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παραλείπεται εἰκονιζομένης ἐνίστε

Εἰκ. 6. Ὁ ἅγ. Γεώργιος ἐπὶ θρόνου.

μόνον τῆς σκητῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπιδόσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον¹.

Haag 1930 εἰκ. 46, ἐν φορητῇ εἰκόνι τῆς Πετροπόλεως, S c h w e i n f u r t, Ἐνθ' ἁ. πίν. VI, ἐν τῷ Πρωτάτῳ τοῦ Ἄγ. Ὁρους M i l l e t, Monuments de l'Athos (Les peintures πίν. 48,2, 14ου αἰ.).

¹ Μονὴ Ξενοφῶντος M i l l e t, Ἐνθ' ἁ. πίν. 176,.

Ἡ ὑπεράνω ζώνη εἶναι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἀφιερωμένη εἰς τὰ μαρτύρια καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Οὕτως ἀριστερὰ μὲν παρίσταται τὸ μαρτύριον τοῦ τρογοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθη ὁ ἅγιος, ἔτι δὲ περαιτέρω εἰκονίζονται ἐπὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος (εἰκ. 7) αἱ τρεῖς φάσεις τοῦ θαύματος τοῦ δράκοντος¹, ἥτοι πρῶτον ἡ σκηνὴ τῆς παρὰ τὴν

Εἰκ. 7. Αἱ συναφεῖς πρὸς τὴν δρακοντοκτονίαν τοῦ ἁγ. Γεωργίου σκηναί.

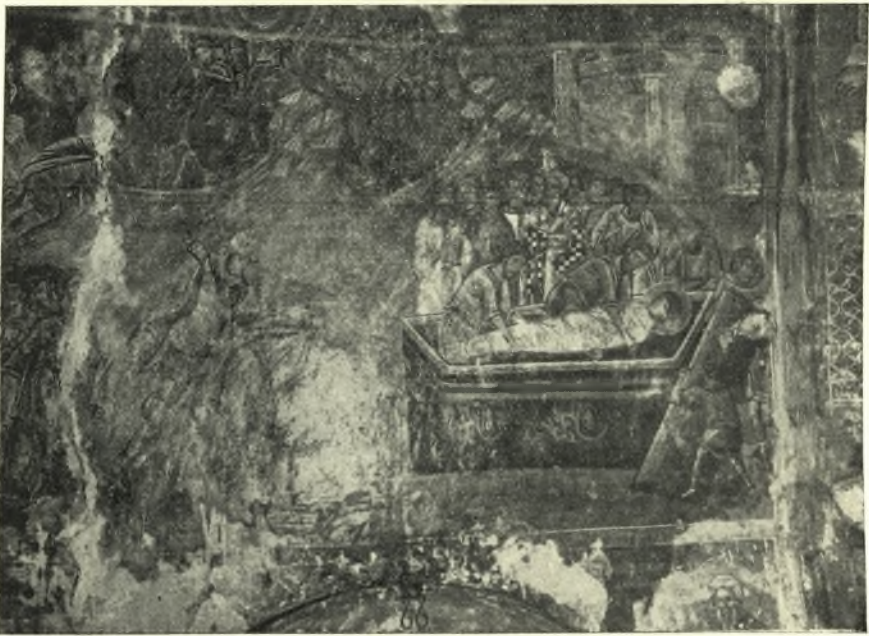
ἔρημον λίμνην συναντήσεως καὶ συνομιλίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου — πεζεύσαντος ἵνα ποτίσῃ τὸ ἄλογον αὐτοῦ — μετὰ τῆς αὐτόθι ἐκτεθείσης ἵνα καταπραωθῇ ὑπὸ τοῦ δράκοντος θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς πόλεως Λασιάς, δευτέρον ἡ σκηνὴ τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου προσδέσεως τοῦ δράκοντος διὰ τῆς ζώνης τῆς βασιλοπούλλας καὶ τρίτον ἡ σκηνὴ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν πόλιν, καθ' ἣν ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἔφιππος συνοδεύων τὴν προηγουμένην αὐτοῦ βασιλοπούλλαν, ἥτις σύρουσα διὰ τῆς ζώνης τῆς τὸν τρο-

¹ Ὅρα περὶ τούτου τὸν Συναξαριστὴν εἰς τὴν 23ην Ἀπριλίου Δοξακαχ, Σμάραγδος. Ἀθήναι 1895 σ. 340—343. Σχετικῶς πρὸς τὸ θαῦμα ἔπιθι καὶ A u f h a u s e r, Das Drachenwunder des Heil. Georg ἐν Byzant. Archiv V, Λεipzig 1911 σ. 169—170. Ὅρα καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν δρακοντοκτονίαν τοῦ ἁγ. Γεωργίου δημόδη ἔσηματα ἐν Λαογραφίας τ. 4 σ. 185—235 πβλ. καὶ τ. 11 σ. 258.

μερὸν δράκοντα, φθάνει εἰς τὴν πόλιν, πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ὁποίας ἔκπληκτοι θεῶνται τὸ θαῦμα ὁ βασιλεὺς πατήρ της συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν σωματοφυλάκων του καὶ ἄλλων πολιτῶν (εἰκ. 7). Ἡ πόλις εἰκονίζεται ἔνταῦθα μὲ τὰ τείχη, τοὺς πύργους καὶ τὰς οἰκίας της. Ἄνωθεν τῆς σκηνῆς ταύτης ὑπάρχει γεγραμμένη ἡ ἐπιγραφή: ὁ ἅγιος Γεώργιος εἰσερχόμενος ἐν τῇ πόλει μετὰ τοῦ δράκοντος.

Εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης εἰκόνης εἰκονίζονται βουνὰ κατὰ τὸν συνήθη κλιμακοειδῆ σχηματικὸν τρόπον ὡς καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολύφυλλον δένδρον.

Δεξιότερα τῆς παραστάσεως τοῦ δράκοντος εἰκονίζεται ἄλλη ὁμῆς

Εἰκ. 8. Ἡ ἀποτομὴ τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ κοίμησις τοῦ ἁγ. Γεωργίου.

παραστάσεων σχετικῶν πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον· καὶ δὴ ἄνω μὲν καὶ ἀριστερὰ εἰκονίζεται ὁ ἅγιος προσευχόμενος, καθίπτεται δὲ πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ διὰ πολλῶν ὁμοκέντρων κύκλων εἰκονιζομένου οὐρανοῦ ὁ Χριστός, εὐλογῶν αὐτὸν διὰ τῆς δεξιᾶς (εἰκ. 8).

Κάτωθεν τῆς σκηνῆς ταύτης παρίσταται ἡ σκηνὴ τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ ἁγίου ὑπὸ Ρωμαίου στρατιώτου, δεξιᾷ δ' αὐτῆς ἡ κοίμησις τοῦ ἁγίου Γεωργίου, (εἰκ. 8) ἔνθα ὁ ἅγιος, νεκρὸς καὶ ἐσπαργανωμένος, κα-

τατίθεται ὑπὸ δύο ἀτόμων ἐντὸς λιθίνης σαρκοφάγου, ἧς τὸ κάλυμμα ἐτοιμάζονται νὰ ἐπιθέσωσι δύο ἄλλα ἄτομα. Εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ ἁγίου, ὅστις κατὰ τὸν Συναξαριστὴν¹ ἐγένετο ἐν Παλαιστίνῃ, παρίστανται πολλοί, ἐν οἷς εἷς ἐπίσκοπος, δύο διάκονοι, εἷς ἡγούμενος μετὰ κου-

Εἰκ. 9. Ὁ ἅγ. Σπυρίδων.

κουλίου κλπ. Εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης εἰκόνας εἰκονίζονται καὶ ἐνταῦθα βουνὰ καὶ πολύφυλλον δένδρον (εἰκ. 8).

Ἐπανερχόμενοι νῦν εἰς τὴν κάτω ζώνην παρατηροῦμεν ὅτι ἐκατέρωθεν μὲν τῆς ἐν τῇ τυφλῇ ἀψίδι εἰκόνας τοῦ ἁγίου εἰκονίζονται δύο στυλίται ἅγιοι, ὧν ὁ εἷς ὁ στυλίτης Δανιήλ. Ἐπὶ δὲ τῆς μεταξὺ τῶν μαρτυρίων τοῦ ἁγίου μεσολαβούσης ζώνης εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Κοσμάς κρατῶν λατρικόν τι ἐργαλεῖον.

¹ Δουκάκη, Σμάρραδος σ. 357.

Τέλος εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζονται κάτω μὲν ὁ ἅγιος Σπυρίδων μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν σκυφωτὸν ναυτικὸν πῖλον, (εἰκ. 9) ἄνω δὲ ἡ ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ.

Εἰς τὸν μῦακα τοῦ ναοῦ εἰκονίζονται κάτω μὲν, ὡς συνήθως, οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες, ὑπεράνω δ' αὐτῶν ἡ μετάληψις τῶν Ἀποστόλων (εἰκ. 10) καὶ ἐν τῷ τεταρτοσφαιρίῳ τῆς κόγχης ἡ Παναγία καθημένη ἐπὶ θρόνου καὶ φέρουσα τὸν νεαρὸν Χριστὸν ἐπὶ τῶν γονάτων

Εἰκ. 10. Ἡ μετάληψις τῶν Ἀποστόλων.

τῆς. Ἡ Θεοτόκος περιβεβλημένη πορφυροῦν μαφόριον φέρει προσγεγραμμένην τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ Παναγία τῶν ἀγγέλων». Ἐκατέρωθεν αὐτῆς εἰκονίζονται δύο ἀρχάγγελοι, ἐξ ὧν ὁ Γαβριὴλ κρατεῖ τὰ σύμβολα τοῦ πάθους (Σταυρόν, λόγχην καὶ κάλαμον μετὰ σπόγγου).

Τέλος ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τοῦ μῦακος τοῖχου εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, ἔνθα ἡ Παρθένος εἰκονίζεται φοροῦσα πορφυροῦν ἱμάτιον καὶ καθημένη πρὸ πλουσίου ἀρχιτεκτονικοῦ βήθους. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου δὲ τμήματος τοῦ τοῖχου εἰκονίζεται ὁ μυστικὸς δειπνος.

Ἐρχόμενοι ἤδη εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ κατωτάτῃ ζώνῃ εἰκονίζονται εἰς ἱεράρχης, μετ' αὐτὸν δ' ἐν τῇ τυφλῇ ἀψίδι

ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος μεθ' ἑνὸς ἀγγέλου, περαιτέρω δ' ὁ ἅγ. Νικόλαος. Ἐπειτα μετὰ τὴν παραστάδα ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἅγ. Προκοπίου, — ὅστις, καίπερ στρατιωτικός, εἰκονίζεται μὲ τὴν στολὴν τοῦ μάρτυ-

Εἰκ. 11. Ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ.

ρος — καὶ περαιτέρω τὴν εἰκόνα τοῦ τοπικοῦ τῆς Λακεδαίμονος ἁγίου Νίκωνος τοῦ μετανοεῖτε¹, ἥτις δυστυχῶς εἶναι ἀρκοῦντως ἐφθααρμένη.

¹ Ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Νίκωνος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ πανοσιολογιστάτου ἀρχιμανδριτοῦ Μελετίου Γαλανοπούλου ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγ. Νίκωνος πονήματι αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1933 σ. 22.

Τέλος ἐντὸς τῆς δευτέρας τυφλῆς ἀψίδος ὑπάρχει ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ (εἰκ. 11).

Ἐν δὲ τῇ ἀμέσως ὑπεράνω ζώνῃ εἰκονίζεται παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν,

Εἰκ. 12. Ὁ Ἰησοῦς ἐμφανιζόμενος εἰς τοὺς μαθητάς του μετὰ τὴν ἀνάστασιν.

ἡ σκηνὴ καθ' ἣν ὁ Ἰησοῦς ἐμφανισθεὶς μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητάς του ἐξήτησεν ἐὰν ὑπάρχῃ τι βρώσιμον. «Οἱ δὲ ἀπέδωκαν

αὐτῶ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου· ὁ δὲ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν»¹ (εἰκ. 12).

Ἡ σκηνὴ αὕτη εἶναι ἐκ τῶν οὐχὶ λίαν συχνὰ εἰκονιζομένων. Παραπλεύρως δ' αὐτῆς ἔχομεν τὴν παράστασιν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἔνθα αἱ σύντροφοι τῆς Θεοτόκου νεάνιδες ἴστανται ὀπισθεν τῶν γονέων αὐτῆς εἰκονιζόμεναι εἰς μεγάλην κλίμακα. Ὑπεράνω δὲ τῆς εἰ-

Εἰκ. 13. Τὸ γενέσιον τῆς Θεοτόκου.

κόνος τῶν Εἰσοδίων εἰκονίζετο ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ, ἥς σφύζεται μόνον τὸ κάτω τμήμα, τοῦ ἀνωτέρου καταπεσόντος μετὰ τῆς καμάρας. Ἐκείθεν δὲ τῆς παραστάδος εἰκονίζεται ἡ ἔγερσις τοῦ Λαζάρου καὶ μετ' αὐτὴν τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 13).

Τέλος ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου ἐζωγραφήθη ὑπεράνω μὲν τῆς ὀρθαίας πύλης τὸ ἅγιον μανδύλιον, ἑκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πεσῶν

¹ Λ ο υ κ. κδ', 42. Ἰ ω ά ν. κα', 12.

ἀριστερὰ μὲν ἢ Θεομήτωρ ἢ Παντάνασσα, δεξιᾷ δ' ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ.

Ἡ τεχνοτροπία καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν εἰκόνων.

Ὁ ἐξετάζων ἐν τῷ συνόλω των τὰς εἰκόνας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου θέλει διακρίνει μεταξὺ αὐτῶν σημαντικὰς διαφορὰς τόσον ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν. Αἱ διαφοραὶ δ' αὐταὶ τάσσοσιν αὐτὰς εἰς δύο διακεκομμένας ομάδας: μίαν «ἀριστοκρατικὴν», ἣτις εἰκονίζει τὰς μορφὰς ἐξιδανικευμένας μὲ στάσεις ἠρέμους καὶ εὐγενεῖς (εἰκ. 2, 3, 4, 5) καὶ μίαν ρεαλιστικὴν, ἣτις παριστᾷ αὐτὰς κειμημένας μὲν καὶ δραματικὰς ἀλλὰ μὲ κάποιαν ὁμότητα καὶ ἀδεξιότητα (εἰκ. 8, 9, 10). Τῆς πρώτης ομάδος αἱ εἰκόνες ἔχουσιν ἀέρα κυανοῦν, ὡς γενικὸν δὲ προπλασμὸν τὴν ὄχραν ἐπὶ τῆς ὁποίας σχεδιάζονται διὰ καστανοῦ χρώματος εἰς πολλοὺς τόνους, ἢ κόμη, τὸ γένειον, οἱ ὀφθαλμοί, ἢ ρίς, τὸ στόμα κλπ. τῇ προσθήκῃ λεπτῶν λευκῶν ψιμυθίων εἰς τὰ φωτιζόμενα μέρη, τεχνικῆς, ἣτις προσιδιάζει εἰς τὴν τέχνην τῶν Παλαιολόγων τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος¹. Τὸ πλάσιμόν των εἶναι ἐκτελεσμένον μὲ μίαν μαλακὴν διαβάθμισιν ἄνευ ἀποτόμων ἐμπροσσιονιστικῶν ἀντιθέσεων, ἃς ἐμφανίζουσιν αἱ εἰκόνες τῆς δευτέρας ομάδος, αἵτινες οὐ μόνον παρουσιάζουν δυνατὸν πλάσιμον ἀλλὰ καὶ ἀνατομικὰς λεπτομερείας καὶ πολλὰς σκιὰς πρασίνας. Ἐἰς τὰς εἰκόνας τῆς δευτέρας ομάδος, αἵτινες παρουσιάζουσι καὶ σχέδιον κάπως ἀδέξιον, τὰ φῶτα τόσον τῆς κόμης ὅσον καὶ τῶν ἐνδυμάτων εἶναι κατὰ παραλλήλους καὶ μονοτόνους λευκὰς γραμμὰς ἀποδοδεμένα (πβλ. εἰκ. 10) ἢ δ' ἐν γένει τέχνη των, κοίπερ παρουσιάζουσα ρεαλιστικὸν χαρακτήρα, εἶναι μᾶλλον ξηρὰ καὶ ἄκαμπτος. Τούτου ἕνεκα πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ εἰκόνες τοῦ ἐξεταζομένου ναοῦ δὲν εἶναι πᾶσαι τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου οὔτε δὲ καὶ σύγχρονοι. Διότι τῆς δευτέρας ομάδος παρουσιάζουσι χαρακτηριστικὰ, ἅτινα συναντῶμεν πλέον εἰς τὴν τέχνην τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (15ου ἢ 16ου αἰ.). Αἱ εἰκόνες τῆς πρώτης ομάδος ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἐν τῇ κτιτορικῇ ἐπιγραφῇ μνημονευόμενας τοῦ ἔτους 1375, καταλαμβάνουσι δὲ τὸν βόρειον κυρίως τοῖχον, τὸν δυτικὸν καὶ τμήματα τοῦ νοτίου. Τοῦναντίον αἱ τῆς δευτέρας ομάδος καλύπτουσι τὰ τοιχώματα τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν παρ' αὐτὸ μακρῶν τοίχων (Ψηλάφησις Θωμᾶ, Εὐαγγελισμός, Πλατυτέρα, Μετάληψις ἀποστόλων, Ἐμφάνις εἰς ἀποστόλους, Εἰσόδια Θεοτόκου κλπ.).

¹ Νοβγορόδ, Κοβάλεβο, Ραβάνιτσα κλπ.

Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ.

Ὑπεράνω τῆς νοτίας θύρας εἰσόδου τοῦ ναοῦ εὑρίθται ἡ γραπτὴ κτιτορικὴ αὐτοῦ ἐπιγραφὴ, διατηρουμένη εἰς πολὺν καλὴν κατάστασιν (εἰκ. 14). Τὸ κείμενον αὐτῆς, καίπερ δημοσιευθὲν πρὸ τεσσαρακονταετίας περὶπου ὑπὸ τοῦ τότε ἐπισκόπου Μονεμβασίας καὶ Λακεδαίμονος ὕστερον δ' ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ἀειμνήστου Θεοκλήτου Μηνοπούλου, παρέμεινεν ἐν τούτοις σχεδὸν ἄγνωστον λόγῳ τῆς καταχωρίσεως αὐτοῦ εἰς ἀφαι-

Εἰκ. 14. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ.

νές τι παιδαγωγικὸν ἔντυπον¹, μέχρις οὗτου τὸ 1932 ἐπέστησεν ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς τὴν προσοχὴν τῶν φιλοστόρων ὁ τότε καθηγητῆς τοῦ ἐν Γεωργιτοίῳ σχολείου κ. Κ. Ψυχουγιάς δημοσιεύσας καὶ πάλιν αὐτὴν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 32 φύλλῳ τοῦ ἔτους 1932 τῆς ἐν Σπάρτῃ ἐκδιδομένης ἑφημερίδος «Λακωνικὴ» πλὴν δυστυχῶς μετὰ πολλῶν περὶ τὴν ἀναγνώσιν σφαλμάτων (ὧν εἶναι ἀπηλλαγμένη ἡ δημοσίευσίς τοῦ Θεοκλήτου) καί, ὅπερ τὸ σπουδαιότερον, ἀνευ τῆς συνοδευούσης χρονολογίας, πράγμα ὅπερ ἠνάγκασε τὸν σχολιάσαντα ἀργότερον τὴν ἐπιγραφὴν καθηγητὴν κ. Κουγέα², νὰ ἐπιχειρήσῃ δι' ἱστορικῶν καὶ ἄλλων τεκμηρίων, ἅτινα προσήγαγε, τὴν ὀρθὴν ἐντόπισιν τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1357 καὶ 1380.

Ἐς ἴδωμεν ἤδη πῶς ἀκριβῶς ἔχει τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ἐν ᾧ

¹ Παιδαγωγικὸν Δελτίον τοῦ 1898.

² Ἐ λ λ η ν ι κ ἄ τ. 5 (1932) σ. 250—254. Ὁ κ. Κουγέας ἐκδηλώνει ἐκεῖ (σ. 251) ὑπόψιαν περὶ παραναγνώσεων καὶ συνιστᾷ περαιτέρω (σ. 252) «νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἐπιγραφὴ ἐκ νέου προσεκτικώτερον».

διὰ κυρτῶν γραμμάτων ἐδηλώθησαν τὰ ἐσφαλμένως ἀναγνωσθέντα.

Ἐνημέρηθη ἐκ βάθρων καὶ ἡστορήθει ὁ πάνσεπτος καὶ θεῖος ναὸς τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπεοφόρου διὰ συν-εργείας καὶ ἐξόδου καὶ πόθου πολλοῦ παπᾶ Βασιλείου ἱερέος καὶ νομικοῦ τοῦ Κουρτέση καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μάρθας μοναχῆς καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ | Ἄννης καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Μαγδαλινῆς μοναχῆς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ καὶ σεβαστοῦ Τζαουσιίου Γεωργίου τοῦ Πελεκάση καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων καὶ φιλοχρίστων Ἰωάννου καὶ Ἑλένης τῶν Παλαιολόγων καὶ τῶν εὐσεβῶν δεσποτῶν ἡμῶν Μανουὴλ καὶ Μαρίας τῶν Καντακουζηνῶν.

Ἔτους ϚΩΠΓ'.

Τὸ ἐπώνυμον τοῦ κτίτορος, Κουρτέσης, θὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐπιθέ-του κυρτέσης, ὅπερ, ἀπαντῶν συχνάκις εἰς παλαιὰ κείμενα¹, ἐσήμαινε ὅ,τι καὶ τὸ γαλλικὸν *courtisan* (=noble, gentil). Ὡς πρὸς δὲ τὸν τίτλον νομικός, ὃν φέρει ὁ ἱερεὺς Βασιλείος, οὗτος, ὅπως ὀρθῶς ἐτόνισεν ὁ κ. Κουγέας, δὲν σημαίνει τὸν δικαστὴν τῆς περιφερείας, ὡς ὑπέλαβεν ὁ κ. Ψυχογιός, ἀλλὰ τὸν πνευματικόν, «τὸν ἐξομολογητὴν δηλονότι, ὅστις χειρίζεται καὶ ἐφαρμόζει τὸν νομοκάνονα»². Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν ἐκκλησιαστικῷ ἔγγράφῳ τοῦ 1442, δημοσιευθέντι ὑπὸ Ἀνθίμου Ἀλεξοῦδη³, ἀπαντᾷ ὁ τίτλος τοῦ «νομικοταβουλλαρίου», φέρει δ' αὐτὸν πρόσωπον, ὅπερ ἦτο ταυτοχρόνως καὶ σκευοφύλαξ.

Τὸ ἐν στίχῳ 4 ἀναφερόμενον ἐπώνυμον τοῦ συγκτίτορος τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι Πελεκάκης — ὡς ἀνέγνωσεν ὁ κ. Ψυχογιός — ἀλλὰ Πελεκάσης. Ἦσαν δ' οἱ Πελεκάσαι γνωστὴ παλαιὰ οἰκογένεια, ἐξ ἧς κατήγετο καὶ ὁ οἰκονμ. Πατριάρχης Προκόπιος (1785 — 1789), διατηροῦσα κτήσεις ἐν Μεσσηνίᾳ⁴, ἐξ ὧν συνοικισμός τις φέρει εἰσέτι τὸ ὄνομα Πελεκασεῖκα⁵. Ὁ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Πελεκάσης

¹ Lambros, Collections de romans grecs Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη 1155, Λιγνήσις Διγενῆ 251, Φλώριος 100. Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη 1265.—Ἐπίσης ἀπαντᾷ εἰς τὰ Προδρομικὰ ποιήματα Hesselin-g-Pernot, Poèmes Prodro-miques III, 419 m. ὅρα σχετικῶς καὶ Meyer, Neugr. Studien III 36 καὶ Passow, Carm. pop. 439, 19.

² Ἑλληνικά τ. 5 (1932) σ. 252.

³ Δελτ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐταιρ. τ. 4 σ. 281.

⁴ Παρὰ τὴν Σίτσοβαν τῆς Ἀλαγονίας. Ν. Β. Οἰκονομολογία, Μεσαιων. Γράμ. (1931) τ. Α', σ. 177.

⁵ Οἰκογένεια Πελεκάση μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῦ 1489 ὑπάρχουσα καὶ ἐν Ζακύνθῳ (Λ. Ζώης, Ἱστορ. Λεξικόν) ἐκ ταύτης δὲ μεταναστευσάσης εἰς Μεσσηνίαν φρονεῖ ὁ κ. Ζώης, ὅτι προῆλθεν ἢ ἐν Ἀλαγονίᾳ οἰκογένεια Πελεκάση (Μεσ. Γράμμ. 1935, σ. 5). Ἡ εὕρεσις ἐν τούτοις ἐπιγραφῆς τοῦ 1375 ἐν Λογκανίῳ μὲ τὸ ὄνομα

φέρει τὸν τίτλον τοῦ τζαουσίου, ὅστις, ὡς ἤδη ἐσημείωσεν ὁ κ. Κουγέας¹, ἐδήλωνεν ἀξίωμα καὶ τίτλον αὐλικόν, εἶχε δ' ἐνίοτε καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ φρουράρχου. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Κουγέα προσαχθέντα παραδείγματα τῆς πρώτης σημασίας τοῦ τζαουσίου προσθέτω ἔνταῦθα α') χωρία τοῦ Παχυμέρους², ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ σεβαστοῦ τζαουσίου καὶ β') τὴν ἐν συνοδικῷ γράμματι τοῦ περιπύστου μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου μνημιονενομένην «μονὴν τοῦ Ζαούτζη»³.

Ἡ ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς παρατιθεμένη χρονολογία ΨΩΠΓ' ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ σωτήριον ἔτος 1375 ὅ, ἀποδεικνύει κατὰ πάντα ὀρθὰ τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Κουγέα ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενα πρόσωπα τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ. Εἶναι ὁμως ἰδιαιτέρως πολύτιμος διὰ τὴν τέχνην, ἐπειδὴ χρονολογεῖ ἀσφαλῶς τὰς τοιχογραφίας. Πρέπει δὲ νὰ ἀναφέρηται τὸ ἔτος 1375 εἰς τὰς εἰκόνας τῆς πρώτης ομάδος· διότι αὗται ἔχουσι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Παλαιολογείου αὐλικῆς τέχνης, ἐν ᾧ αἱ τῆς δευτέρας, τόσον ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν, προσεγγίζουσι τὴν τέχνην τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἡ χρονολογία θὰ ἠδυνάμεθα καὶ πάλιν νὰ συναγάγωμεν περὶ τῶν αὐτῶν χρόνων κατασκευῆς τῶν τοιχογραφιῶν, παραβάλλοντες τὴν τέχνην των πρὸς ἄλλα ὅμοια χρονολογημένα παραδείγματα ὡς π. χ. τῆς ἐν Π. Σερβίᾳ Μανασίγιας⁴ κλπ. (ὄρα σελ. 478 σημ. 1).

Οἱ μικρότεροι ναοί.

Ἐπολείπεται ἤδη νὰ εἰπωμεν καὶ περὶ τῶν δύο ἄλλων μικροτέρων ναῶν τοῦ Λογκανίκου. Ἐκ τούτων ὁ μὲν τῶν Ἀγ. Θεοδώρων, εὐρισκόμενος ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ κάστρου, εἶναι μικρὰ, μονόκλιτος βασιλική, ἄνευ τοιχογραφιῶν, ἔχουσα δὲ καὶ αὐτὴ καλῶς διὰ πλινθοπεριβλήτων πορολίθων ἐκτισμένην τὴν ἡμιεξάγωνον τοῦ ἱεροῦ ἀψίδα (εἰκ. 15).

Ὁ δὲ ἔτι ὑψηλότερον ἐπὶ τοῦ λόφου ἰδρυμένος ναῖσκος, τιμώμενος εἰς μνήμην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἶναι καὶ αὐτὸς μικρὰ, μονόκλιτος βασιλική, μὴ παρουσιάζουσα ἐνδιαφέρον τι ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἐπό-

τοῦ Πελεκάση καθιστᾶ πιθανωτέραν τὴν γνώμην ὅτι μᾶλλον ἐκ Πελοποννήσου θὰ μετενάστευσαν εἰς Ζάκυνθον μέλη τῆς οἰκογενείας μετὰ τὴν πρώτην τουρκικὴν κατάκτησιν, ἐπανελθόντα ἴσως ἀργότερον εἰς τὰ παλαιὰ των κτήματα.

¹ Ἐ λ λ η ν ι κ ά, τ. 5 (1982) σ. 252.

² 2, 13, 426, 3. 543, 8. 629, 14 Βόννης.

³ Ἀ θ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς-Κ ε ρ α μ ε ῦ ς ἐν Βυζαντίδι τ. Α' (1909) σ. 19.

⁴ Ν. Ο κ u n e v, Monumenta artis serbicae, Πράγα 1930 II πίν. 11.

ψεως, φέρουσα ὅμως ἔσωτερικῶς καλῆς τέχνης τοιχογραφίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρίστη εἶναι ἢ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐξωγραφημένη «κτιτορική» εἰκὼν, ἣτις εἰκονίζει τὴν οἰκογένειαν τοῦ κτίτορος δεομένην πρὸς τὴν

Εἰκ. 15. Ἡ ἀψίς τοῦ ἱεροῦ τῶν ἁγ. Θεοδώρων.

ἔναντι αὐτῆς ἱσταμένην Θεοτόκον. Αὕτη, πατοῦσα ἐπὶ ὑποποδίου, εἶναι περιβεβλημένη τὸ σύνθηθες πορφυροῦν συριακὸν μαφόριον, κρατεῖ δ' εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς τὸν νεαρὸν Χριστόν, ὅστις διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ κεκλεισμένον μικρὸν εἰλητάριον (εἰκ. 16).

Ἡ τε Παναγία καὶ ὁ Χριστὸς εἰκονίζονται ἔστραμμένοι πρὸς τὸν θεατὴν κατὰ τὰ τρία τέταρτα, προσβλέπουσι δὲ τοὺς ἔναντι αὐτῶν δεομένους, οἵτινες ἦσαν τρεῖς, ἦτοι οἱ δύο σύζυγοι καὶ τὸ τέκνον των. Ἐκ τούτων σήμερον διατηροῦνται τὰ πρόσωπα μόνον τοῦ πατρὸς (εἰκ. 17) καὶ

τοῦ τέκνου, τῆς δὲ μητρὸς σφύζεται μόνον τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ πολυπτύχου χιτῶνος καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ εἰκονίζεται γενειοφόρος καὶ ἐστραμμένος κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὴν Παναγίαν, ἔχων τὴν κεφαλὴν ἀσκεπῆ καὶ πλουσίαν κόμην καταπίπτουσαν ἐπὶ τῶν ὤμων, τὸ δὲ παιδίον παρίσταται μὲ

Εἰκ. 16. Ἡ Παναγία τῆς κτιτορικῆς εἰκόνας.

τὸ σῶμα μὲν κατενώπιον, τὴν κεφαλὴν δ' ἐλαφρῶς ἐστραμμένην πρὸς τὰ δεξιὰ. Φορεῖ δὲ καὶ αὐτὸ ποδῆρη κλειστὸν χιτῶνα, ἐξωσμένον διὰ ζώνης μεθ' ἄμματος (φιόγκου), οἷαν συχνάκις βλέπομεν εἰκονιζομένην ἐπὶ κοσμικῶν εἰκόνων τοῦ 14ου καὶ 15ου μ. Χ. αἰῶνος¹. Ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ,

¹ A. G r a b a r, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris 1928 εἰκ. 38.

Ἵμοιοι καὶ ἐν Καστορίᾳ (ναὸς Ταξιάρχου) Βλ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ν, ἐν Ἐργ. τῶν Βυζαντ. μνημείων τῆς Ἑλλάδος τ. 4 1938.

τὴν μὲν μίαν ἔχει τὸ παιδίον ὑψωμένην εἰς δέησιν, τὴν δ' ἑτέραν κεκαμμένην πρὸ τοῦ στήθους.

Ἡ τέχνη τῆς εἰκόνας εἶναι λεπιοτάτη. Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Χριστός,

Εἰκ. 17. Ἡ κεφαλή τοῦ κτίτορος.

ἄριστα ἐσχεδιασμένοι, ἔχουσι γλυκεῖαν καὶ εὐγενῆ τὴν ἔκφρασιν ἐνθυμίζουσιν ζωηρῶς τὴν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Μυστρᾶ ἀνάλογον κτιτορικὴν εἰκόνα¹. Καλῶς ἐπίσης ἔχουσιν ἀποδοθῆ καὶ αἱ προσωπογραφίαι τῶν κτιτόρων.

Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψιν μου θεωρῶ τὴν εἰκόνα σύγχρονον περίπου πρὸς τὰς τῆς πρώτης ομάδος τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

¹ M i l l e t, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 107, ⁸.

Πλήν δὲ τῆς ἐξετασθείσης εἰκόνης διασφύζονται εἰσέτι καὶ τινες ἄλλαι παρὰ τὸ ἱερόν, ὧν ἀξία προσοχῆς τυγχάνει ἢ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἰκονιζομένου ἐφίππου καὶ δορατίζοντος τὸν δράκοντα. Ἐπειδὴ ὁμοίως αὕτη δὲν παρουσιάζει τὴν λεπτότητα καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κτιτορικῆς, πρέπει νὰ θεωρηθῇ κατὰ τι μεταγενεστέρα ἐκείνης.

ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ